

Tynchenko, Ya. 2009. *Ukrainski zbroini syly. Berezen 1917 r. — lystopad 1918 r. (orhanizatsiia, chyselnist, boiovi dii)* [Ukrainian Armed Forces. March 1917 — November 1918 (Organization, Number, Fighting)]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].

Shchus, O. Y. 2004. Dyrektoriia [Directory]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. T. 2. Kyiv. S. 393. [in Ukrainian].

Yatsenko, O. 2010. Osoblyvosti diialnosti podilskoi kooperatsii (1917–1920 rr.) [Peculiarities of the Activity of the Podilsky Cooperation (1917–1920)]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni V. Hnatiuka*. Vyp. 1. S. 70–86. [in Ukrainian].

УДК 351.746.1:94(477)«1921/1950»

DOI: 10.20535/2307-5244.53.2021.248471

Т. В. Вронська

ORCID: 0000-0001-7762-5461

*Воєнно-дипломатична академія
ім. Є. Березняка (Київ, Україна)*

С. П. Ляковська

ORCID: 0000-0002-1394-639

Національна академія Служби безпеки України

T. Vronska

Ye. Berezniak Military Diplomatic Academy

S. Liaskovska

National Academy of Security Service of Ukraine

**ІНСТИТУТ ПРАКТИКАНТІВ
У КАДРОВІЙ ПОЛІТИЦІ РАДЯНСЬКИХ
СПЕЦСЛУЖБ (1920–1940-ВІ РР.)**

*Institute of Trainees in Soviet Intelligence Services Personnel
Policy (20–40's of the 20th Cent.)*

У статті досліджуються особливості функціонування інституту практикантів у загальній системі підготовки кадрів для радянських органів державної безпеки у 1920-ті — 1940-ві рр. Розкриваються причини його виникнення та еволюція, зокрема в роки НЕПу, Великого терору, Другої Світової війни. Аналізується феномен формування працівника державної безпеки в «польових умовах» — у надрах практичних підрозділів ОДПУ — НКВС — НКДБ, місце пришвидшеного відомчого «лікнепу» в професійних ліфтах багатьох відомих діячів розвідки й контррозвідки СРСР.

Ключові слова: радянські спецслужби, розвідка, контррозвідка, кадри, професійний вишкіл, чекістське навчання, практикант, стажист, наставник.

The article examines the institute of trainees — a hitherto unknown segment of the personnel training which used to be a source of replenishment of intelligence and counterintelligence in the 1920–1940's. The analysis of this component of personnel training allows to include a new concept in the scientific thesaurus, as well as to expand the general idea of the backstage components of corporate life of a closed and classified system, and, finally, to better understand the policy and basic principles of totalitarian regime. The purpose of the article is to study the phenomenon of a state security officer formation through the system of practical training / apprenticeship within the units of the Soviet intelligence services. The research objectives are to analyze the reasons for the emergence, evolution and use in daily work of the trainees / apprentices who were selected among various layers of the Soviet society on the principle of political loyalty. The research methodology combines the tools of historical and legal analysis with social anthropological approaches. The scientific novelty of the work involves not only revealing one of the most important components of state security officers' professional training process, but also understanding the basic criteria for training perpetrators of terror initiated by the Bolsheviks. The research of the principles that determined the selection, training, placement and rotation of state security personnel provides a better understanding of the mechanisms of terror management used by the party leadership. The authors conclude that various types of educational activities were determined by the policy of the totalitarian regime and the tasks performed by the Soviet intelligence services. In the absence of continuous professional training, the institute of trainees occupied an important place in the training system. However, this system was experimental by its nature. Apprenticeship was reorganized from time to time depending on the situation. The institute of trainees became an important step in professional growth for many well-known leaders of Soviet intelligence and counterintelligence. The main argument for admission to their ranks was not professionalism, knowledge of the basics of operational work, but loyalty to the regime, belonging to the Communist Party and cruelty to people.

Keywords: Soviet intelligence services, intelligence, counterintelligence, personnel, professional training, Chekist (security officer) training, trainee, apprentice, mentor.

Досліджувати радянський комуністичний режим неможливо без розуміння місця, яке посідали в його становленні та функціонуванні каральні органи. Терор, котрий ініціювали більшовики, потребував виконавців, які б реалізовували задум політичної верхівки. Вивчення принципів добору, підго-

товки, розстановки та ротації кадрів органів держбезпеки дає змогу краще зрозуміти механізми управління терором, які використовувала партійна верхівка для зміцнення своєї влади та встановлення тотального контролю над суспільством. Незважаючи на досить велику кількість праць з історії радянських спецслужб, ця проблема досі належить до категорії маловивчених. Залишається чимало тематичних лакун, які не потрапили до кола наукових інтересів дослідників. Зокрема, в студіюванні кадрової складової функціонування органів державної безпеки основна увага зосереджувалася на біографічних дослідженнях (Васильєв, В. & Подкур, Р. 2017; Велидов, А. С. 1975; Зданович, А. А. 2008; Колпакиди, А. И. & Серяков, М. Л. 2002; Плеханов, А. М. 1989; Плеханов, А. М. 2006; Золотарьов, В. 2009; Юнге, М. & Виола, Л. & Росман, Дж., сост. 2017). Тим часом система підготовки кадрів, від якої залежала ефективність радянських спецслужб, донині представлена лише поодинокими публікаціями (Вронська, Т. В. & Ляковська, С. П. 2013; Вронська, Т. В. & Ляковська, С. П. 2014). Про існування в цій системі інституту практикантів, через який пройшли професійний вишкіл чимало відомих чекістів, знає лише вузьке коло спеціалістів, позаяк публікацій на цю тему на пострадянському просторі до сьогодні не представлено.

Метою статті є вивчення феномену формування працівника державної безпеки через практику/стажування в лінійних підрозділах радянських спецслужб. Зумовлені метою дослідницькі завдання полягають у розгорнутому аналізі причин виникнення, еволюції та застосування в повсякденній роботі служб державної безпеки практикантів/стажистів, підібраних серед різних верств радянського соціуму за принципом політичної лояльності.

Методологія дослідження поєднує інструментарій історико-правового аналізу та соціальної антропології.

Завдяки використанню окремих сюжетів із низки опублікованих праць з історії радянських спецслужб, введенню в дослідницьке коло джерел різного походження, зокрема з державних і відомчих архівів, створено передумови для комплексного аналізу виникнення та функціонування інституту практикантів в органах державної безпеки радянської України.

Проблема комплектування особового складу залишалася найскладнішим завданням радянських спецслужб протягом усього періоду їхнього існування. Якщо в перші роки існування більшовицької держави найпершим нагальним завданням чекістської верхівки було «навчити правильно писати і висловлювати свої думки» нові кадри (Велидов, А. С. 1967, с. 59), то вже пізніше ставилася амбітніша мета — ліквідувати юридичну безграмотність, прищепити навички оперативно-розшукової діяльності, слідства тощо. Хоча кожне з цих завдань поступалося ідейній загартованості, відданості справі «революції/соціалізму/комунізму», а також належності до лав більшовицької/комуністичної партії.

Чинна у 1920-ті рр. система підготовки кадрів¹ не давала підстав сподіватися на приплив достатньо кваліфікованого поповнення.

За відсутності базових спеціальних навчальних закладів у радянській Україні майбутні чекісти отримували уявлення про специфіку майбутньої роботи й первинні професійні навички здебільшого в лавах збройних сил і спеціальних воєнізованих формуваннях. Лише одиниці потрапили на навчання до освітянських осередків, де готували прикордонників, контррозвідників, розвідників та інших фахівців для органів держбезпеки.

Кадри для радянських спецслужб готувались у явочному порядку й поза курсами та школами — через проходження відповідної практики в лінійних підрозділах за профілем майбутньої роботи. Але подібна самодіяльність у радянській державі, навіть конструктивна, не заохочувалася. Тому керівництво органів держбезпеки, зваживши на можливі позитивні наслідки від такого вишколу, вирішило піти звичним бюрократичним шляхом — отримати «благословення» від політичної верхівки держави.

У травні 1925 р. адміністративно-організаційна комісія на нараді повноважних представників Об'єданого державного політичного управління (ОДПУ) СРСР ухвалила звернутися до вищих партійних органів, аби вони санкціонували створення інституту практикантів у системі органів держбезпеки. В підсумковій резолюції згаданого зібрання зафіксували пропозицію: «Створити кадр практикантів при Повноважних представництвах [ПП] та Губвідділах з розрахунку 5–10 [осіб] для ПП і 1–2 — для губвідділів» (Зданович, А. А. 2008, с. 50). Одночасно рекомендувалося запровадити ще й шестимісячне стажування для новоприбулих працівників.

Услід за союзним відомством взялося вирішувати кадрову проблему подібним шляхом і республіканське. Щоправда, з огляду на брак будь-яких спеціалізованих освітянських інституцій, було порушено питання й у ширшому контексті — через створення мережі відповідних закладів у республіці. Цю проблему на закритій частині засідання ЦК КП(б)У 10 червня 1925 р. озвучив голова Державного політичного управління (ДПУ) УСРР В. Балицький. Але його пропозицію організувати профільні фахові чекістські школи та курси було реалізовано значно пізніше — майже через 10 років. А тоді політбюро ЦК КП(б)У вирішило обмежитися залученням до роботи в органах державної безпеки випускників вищих навчальних закладів і робфаків².

¹ Перші фахові «лікнепи» (тритижневі курси) у більшовицькій державі за ініціативою верхівки ВЧК було започатковано у квітні 1918 р. Їхня мета полягала у підготовці працівників для роботи в надзвичайних комісіях на посадах начальників відділів, слідчих, комісарів, розвідників і «організаторів-інструкторів». Низька пропускну спроможність курсів від 100 до 200 осіб (1919 р. — двомісячні, 1921 р. — тримісячні; 1922 р. — шестимісячні) не вирішувала кадрової проблеми в органах державної безпеки.

² Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 16. Спр. 1. Протокол закритого засідання Політбюро ЦК КП(б)У от 26 июня 1925 г. Доклад о работе ГПУ (В. Балицкий) Арк. 62.

Невдовзі — у липні 1925 р. — добір та налагодження професійної підготовки оперативних працівників місцевих підрозділів знову обговорювали вже на з'їзді керівників Державного політичного управління УСРР. На цьому зібранні (тоді ще безрезультатно. — *Аем.*) дебатували пропозицію щодо відкриття при територіальних відділах ДПУ курсів із теоретичної та практичної підготовки працівників держбезпеки. Обмірковували також створення так званого «інституту практикантів з підготовки особового складу ДПУ». Йшлося не про спеціальний навчальний заклад, а про систему підготовки кадрів через прикріплення до відповідних відділів ДПУ осіб, підібраних у лавах військ ДПУ, із демобілізованих політпрацівників Червоної армії, колишніх працівників органів державної безпеки, які за різних обставин залишили службу, а також членів партії, яких планували делегувати на навчання «для практичного ознайомлення з чекістською роботою». Перелічені особи мали прослухати курси лекцій з історії, організації та завдань органів НК — ДПУ, методів їхньої роботи. Згадана «практика» планувалася як безперервний тримісячний цикл комплексного навчання з подальшим зарахуванням тих, хто як слід зарекомендує себе, до місцевих підрозділів.

На з'їзді було задекларовано пропозицію підвищувати кваліфікацію вже чинних працівників. Це планували робити через мережу чекістської перепідготовки, яка мала відбуватися три місяці на базі відповідних практичних підрозділів під безпосереднім керівництвом начальства та спеціально призначених для контролю уповноважених¹.

Формальне закріплення інституту практикантів відбулося 2 жовтня 1925 р. Того дня вийшов наказ ОДПУ №234/112, який регламентував таку форму підготовки й укомплектування органів державної безпеки². Кількість посад «чекіст-практикант», уведених восени 1925 р. до штатів постійного складу загально адміністративних частин ПП ОДПУ і ДПУ союзних республік спочатку був дуже незначний: у повноважних представництвах ОДПУ було передбачено лише 106 посад практикантів. Щорічне поповнення союзного відомства цією категорією становило 200 осіб³. По ДПУ УСРР — усього десять осіб (Плеханов А. М. 1989, с. 49).

Задекларовані на папері плани почали реалізовувати вже з 1926 р. Чинний о тій порі порядок зарахування до постійного складу органів державної безпеки передбачав двотижневий випробувальний термін для осіб, яких республіканські та місцеві партійні органи направляли в розпорядження повноважних представництв. Те саме стосувалося молодих комуністів, які закінчили

¹ Галузевий державний архів СБ України (ГДА СБ України). Ф. 13. Оп. 1. Спр. 373. Резолюція сьезда начальників органів ГПУ УСРР. По вопросу об организации Института Практикантов по подготовке личного состава ГПУ, 1925 г. Арк. 22 зв.

² Державний архів Російської Федерації (ДАРФ). Ф. 9401. Оп. 2. Спр. 49. Приказ ОГПУ № 234/112 от 2 октября 1925 г. «О подборе и укомплектовании кадрами органы ОГПУ». Арк. 12.

³ Державний архів Російської Федерації (ДАРФ). Ф. 9401. Оп. 2. Спр. 49. Приказ ОГПУ № 234/112 от 2 октября 1925 г. «О подборе и укомплектовании кадрами органы ОГПУ». Арк. 12.

вищі навчальні заклади, хоча таких були одиниці. Претендентів у практиканти обов'язково узгоджували з начальниками відповідних відділів ОДПУ¹.

Отже, до практикантів органів державної безпеки потрапляли не з власної волі чи бажання, а за «путівками» партійних чи комсомольських органів. Їхньої згоди особливо не питали. Якщо вже отримали «запрошення», то мусили з'явитися на службу.

Щоб укорінити інститут практикантів, у 1926–1929 рр. по СРСР провели сім наборів кандидатів для служби в органах держбезпеки². Проте не виключено, що їх реальна кількість була набагато більшою, а з плином часу неухильно зростала. Про це свідчать рядки з біографій працівників республіканських карально-репресивних органів.

Впадає в око, що офіційно встановленого шестимісячного терміну практики в різних «лінійних» підрозділах ОДПУ/НКВС зазвичай не дотримувались. У документах, біографічних довідках, як і в окремих працях, згадуються різні відтинки часу: від трьох до шести, іноді — восьми місяців, навіть понад рік. Тривалість практики залежала й від профілю підрозділу. Якщо це був відділ, де вимагалось оволодіти специфічними знаннями шифрувальника чи криміналіста, то термін навчання на «виробництві» був тривалішим, ніж в інших оперативних структурах.

Після закінчення такої практики атестаційні комісії відповідних регіональних підрозділів перевіряли рівень професійних знань, після чого ухвалювали рішення про доцільність використання тієї чи іншої особи на посадах уповноважених або їхніх помічників.

Прикріплені до підрозділів особи, окрім набуття суто фахових знань і навичок агентурно-оперативної роботи на певній ділянці, зобов'язані були оволодіти всіма рішеннями вищих партійних органів з різноманітних соціально-політичних питань, аби «правильно» орієнтуватись у поточній політичній ситуації. Якщо остання вимога, зважаючи на призначення органів державної безпеки, не дивує, то припис для практикантів належно опанувати «чинним законодавством, передусім кримінальним і кримінально-процесуальним» (Зданович, А. А. 2008, с. 50) видається блюзнірством. Адже навіть у період «відлиги» після років Великого терору саме керівництво НКВС констатувало, що його підлеглі зовсім не знають кодифікованого кримінального законодавства. Про це, окрім іншого, йшлося у наказі НКВС СРСР № 00762 від 26 листопада 1938 р. (Степашин, С. В., ред. кол. 1995, с. 15–20). Новопризначений нарком внутрішніх справ СРСР Л. Берія у 16-му пункті цієї директиви вимагав «забезпечити весь склад оперативних працівників

¹ ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 373. Резолюція с'єзда начальников органов ГПУ УССР. По вопросу об организации Института Практикантов по подготовке личного состава ГПУ, 1925 г. Арк. 23.

² О повышении квалификации и качества работы чекистов в 1923–1930 гг. // Самые секретные службы России. URL: <https://cutt.ly/CY1Zbf6>

НКВС центрального апарату та на місцях екземпляром кримінальних і кримінально-процесуальних кодексів» (Степашин, С. В., ред. кол. 1995, с. 19).

Набувати оперативного досвіду тому чи іншому практиканту мав допомагати досвідчений працівник конкретного підрозділу, до якого стажист «прикріплювся». Зважаючи на персональний склад тогочасних органів державної безпеки, загальну концепцію добору кадрів до ОДПУ–НКВС, можна зрозуміти, що й самі наставники були здебільшого малоосвіченими, але палали ненавистю до «класових ворогів» і сповідували принцип революційної доцільності.

Досить відверто з про це висловився в праці «По тонкому льду» колишній військовий розвідник Георгій Брянцев. Описуючи обставини приходу на службу одного зі своїх колег, він переповідав: «Став чекістом у 1924 р. Мій перший начальник [...] міг ставити на документах лише свій підпис, а його резолюції ми писали під диктовку. Але ми вчилися у нього, а він учився у нас» (Брянцев, Г. 2006).

Наприкінці 1920-х — на початку 1930-х рр. деякі майбутні керівники радянських органів державної безпеки почали службове сходження саме через інститут практикантів.

У лютому 1928 р. на посаді практикант-помічник уповноваженого секретного відділу республіканського ДПУ опинився й уродженець Харківської губ. Василь Сергієнко (1903–1982), який згодом — 1941 р. — очолив наркомат внутрішніх справ УРСР. Майбутній нарком був практикантом рік і два місяці — до квітня 1929 р., після чого працював на різних посадах у регіональних підрозділах органів держбезпеки (Петров, Н. В. & Скоркин, К. В. 1999, с. 378–379).

У січні 1932 р. практикантом до Економічного відділу повноважного представництва ОДПУ по Московській обл. зарахували майбутнього міністра держбезпеки СРСР Віктора Абакумова (1908–1954). Перед тим він служив санітаром у 2-й Московській бригаді частин особливого призначення (1921–1921 рр.). Вступ до комсомолу й подальша керівна робота в цій політичній молодіжній організації (1931–1932 рр. — завідувач відділом Замоскворецького райкому комсомолу) стали передумовами його переходу на службу в органи держбезпеки. Після річного перебування в статусі практиканта В. Абакумова атестували так: «Активний та старанний, працює інтенсивно. Орієнтується швидко. Кругозір розвинений, але потребується подальша робота з розширення суспільно-політичних знань» (Смыслов, О. 2012, с. 41). Як швидко розширила згадані «знання» ця особа, залишається «за кадром», але відомо, що він брав активну участь у масових репресіях, зокрема й у післявоєнний період, коли розпочалася нова хвиля сталінського терору.

Йосип Никитинський (1905–1974), який від квітня 1939 р. до жовтня 1947 р. очолював Головне архівне управління НКВС-МВС СРСР, теж розпочав кар'єру в наркоматі внутрішніх справ 1929 р. з посади практиканта пов-

новажного представництва ОДПУ по Північному краю. А передували цьому, як і в більшості таких, як він, робота в комсомолі (1922–1927 рр.) та служба у лавах РСЧА (1927–1928 рр.) (Петров, Н. В. & Скоркин, К. В. 1999, с. 316).

Посада практиканта стала трампліном і в кар'єрі майбутнього начальника секретно-політичного відділу УНКВС Ворошиловградської обл. Миколи Соколова (1905–1942). На цю посаду він потрапив, пройшовши робітничий шлях і роботу в комсомолі (1924–1927 рр.) та відслуживши три роки (1927–1930 рр.) у прикордонних військах.

Уродженець Чернігова колишній електромонтер Леонід Іткін (1906–1985) після навчання в Харківській партшколі та роботи на посаді секретаря комітету комсомолу трудкомуни ім. Дзержинського в червні 1932 р. був зарахований на посаду практиканта-помічника уповноваженого ДПУ УСРР. Після шестимісячної служби в Кам'янець-Подільському прикордонному загоні його без будь-якої профільної підготовки перевели на роботу до Економічного управління ДПУ. Потому він послідовно просувався щаблями цього підрозділу органів державної безпеки (Петров, Н. В. 2010, с. 429).

Такі, як Леонід Іткін, котрі не мали ніяких базових знань, переважали серед практикантів. Утім, траплялись і достатньо освічені люди. Вони становили особливу цінність для розвідки.

Так, з дипломом Інституту радянського права на місце штатного практиканта Особливого відділу ОДПУ СРСР у серпні 1932 р. був зарахований уродженець Кременчука Гірш Карпель (1908–1993). У 1933–1934 рр. служив на найнижчих посадах у контррозвідці. Різкий поворот у його кар'єрі стався після річного навчання в Інституті підготовки дипломатичних і консульських співробітників Наркомату іноземних справ СРСР (1934–1935 рр.). Колишнього практиканта, який володів кількома іноземними мовами, перевели до Іноземного відділу (зовнішня розвідка) Головного управління державної безпеки (ГУДБ) НКВС СРСР¹.

У першій половині 1930-х рр. — іще до старту Великого терору — практикантів-початківців неодноразово призначали в команди для виконання смертних вироків. За словами російського історика О. Теплякова, в грудні 1933 р. чекіст-практикант Ленінськ-Кузнецького міськвідділу ОДПУ Микола Шеїн, який через 10 років зайняв посаду начальника одного з райвідділів НКВС, мінімум двічі входив до розстрільної групи міськвідділу. Іноді участь новобранців у масових страхах використовували як спосіб «оглядин» перед остаточним зарахуванням до штату (Тепляков, А. 2006).

Вбивство С. Кірова спричинило гостру критику наркомату внутрішніх справ. Майбутній нарком НКВС СРСР М. Єжов 23 січня 1935 р.

¹ История Кременчуга, Крюкова-на-Днепре и его окраин. Прибалтийский чекист и разведчик кременчужанин Карпель // Научно-исторический сайт Кременчуга, Крюкова и их окраин. URL: <http://kremehistory.org.ua/pribaltijskij-chekist-kremenchuzhanin-karpel/>

у листі до Й. Сталіна, ретельно проаналізувавши стан справ у відомстві, зауважив, що щоденна робота багато в чому залежить від професійного рівня виконавців. А ті, на його переконання, здебільшого були малоосвіченими й некультурними особами, які зневажливо ставилися до набуття знань загалом, не знали законів і процедурних тонкощів ведення слідства зокрема (Петров, Н. & Янсен, М. 2008, с. 232–233).

Фокусуючись на особливостях агентурної роботи, М. Єжов вважав украй недолугою роботу штатних практикантів. Він критикував передоручення цій категорії новобранців вербування агентів: «Керівництво спеціальними інформаторами фактично перебуває в руках штатних практикантів і помічників уповноважених. Якщо взяти до уваги, що штатні практиканти та помічники уповноважених є найнижчими посадовими особами в ЧК, які на 90% виконують технічну роботу, то стане цілком очевидним, наскільки некваліфікованим є керівництво спецосвідомленням» (Петров, Н. & Янсен, М. 2008, с. 32–233).

Отже, довірена особа Й. Сталіна ніяк не критикувала відсутність комплексу навчання цих осіб, а фактично зробила представників найнижчих щаблів у виконавській структурі радянських спецслужб «цапами-відбувайлами».

Не виключено, що думка М. Єжова спонукала ліквідувати посаду практикантів у штатах НКВС. Невдовзі в загальному контексті реформування й «оптимізації» кадрового складу органів держбезпеки інститут практикантів тимчасово припинив існування.

Це рішення, як і загальні вимоги скоротити апарат управління держбезпеки й поліпшити кваліфікацію його працівників, було зафіксоване в циркулярі НКВС СРСР № 55597 «Про перебудову оперативної роботи і роботи з кадрами» від 11 березня 1935 р. У документі зазначалося, що насамперед необхідно: «Підняти кваліфікацію і стиснути апарат УДБ шляхом: а) скасування посад уповноважених, пом[ічників] уповноважених і практикантів у всіх апаратах УДБ (в тому числі й прикор[донній] охороні), за винятком райміськвідділень, оперпунктів ТО (транспортних відділів. — *Авт.*) і неокремих (так в оригіналі. — *Авт.*) пунктів комендатур прикорд[онної] охорони» (Кокурин, А. І. & Петров, Н. В., сост. 2003, с. 549).

Після ліквідації посад практикантів найбільш кваліфікованих з них (у разі позитивного рішення атестаційної комісії) призначили помічниками оперуповноважених чи начальників відділень, категорично заборонивши цій категорії вести будь-яку самостійну роботу з агентурою та проводити слідство (Кокурин, А. І. & Петров, Н. В., сост. 2003, с. 549–550). Частина звільнених направили навчатися на профільні курси, а згодом і до спеціальних навчальних закладів — новостворених відомчих шкіл.

У згаданому березневому циркулярі вкотре декларувалася вимога комплектувати органи державної безпеки винятково з «найкращих, партійно-вириманих та всебічно перевірених осіб, вважаючи абсолютно неприйнят-

ною можливістю перебування на гласній роботі ГУДБ безпартійного особового складу» (Кокурин, А. И. & Петров, Н. В., сост. 2003, с. 550). Перед Управлінням державної безпеки було поставлено завдання перебудувати оперативну діяльність, а відтак і роботу з кадрами: підготовку нового поповнення та перепідготовку вже наявних працівників (Кокурин, А. И. & Петров, Н. В., сост. 2003, с. 548–552).

З того часу Центральна школа (ЦШ) НКВС СРСР¹ сконцентрувалася винятково на перепідготовці оперативного складу УДБ. Решта працівників набувала «спеціальних» знань без відриву від виробництва (на запроваджених 4-годинних заняттях щотижня). Ухилення від навчання, як і несвочасне виконання завдань, призводило до адміністративних стягнень та зниження посади. Для керівного складу НКВС і УНКВС, аж до начальника відділів УДБ, передбачалась організація занять зі спеціально прикріпленими до них викладачами (Кокурин, А. И. & Петров, Н. В., сост. 2003, с. 551–552). Отже, запроваджувалося своєрідне індивідуальне «репетиторство».

Впоратися з усіма запланованими перетвореннями в кадровій політиці видавалося можливим лише через відповідні зміни у системі відомчої освіти. Тому цілком очікувано влітку 1935 р. з'явилось рішення започаткувати в СРСР мережу територіальних навчальних закладів зі щорічним загальним набором до 2 тис. слухачів. Цю новацію задекларували в наказі НКВС СРСР № 00306 від 10 серпня 1935 р. «Про організацію та комплектування 1 листопада 10 міжкрайових шкіл для підготовки оперативного складу Управління державної безпеки»².

Вперше за всі роки існування радянської влади створювалася мережа спеціальних середніх навчальних закладів у системі органів державної безпеки. На відміну від ЦШ НКВС СРСР, на міжкрайові школи покладалось завдання готувати оперативний склад для заміщення посад помічників оперуповноважених та оперуповноважених апарату ГУДБ районного й міського рівнів. Тобто тих осіб, які раніше мали статус практикантів.

Згаданим наказом НКВС СРСР було оголошено й про створення Київської міжкрайової школи ГУДБ НКВС СРСР, розрахованої на 300 слухачів, яка розташувалася по вул. Тимофіївській, 12 (нині — вул. Коцюбинського) (Вронська, Т. В. & Ляковська, С. П. 2014, с. 183).

З другої половини 1930-х рр. доволі поширеним у повсякденній діяльності НКВС стало використання стажистів³. Не виключено, що цю посаду

¹ Центральна школа (ЦШ) ОДПУ (пізніше — НКВС СРСР) з'явилася 29 травня 1930 р. внаслідок реорганізації Вищих курсів ОДПУ — найбільшого навчального профільного закладу в Москві з підготовки та перепідготовки чекістських кадрів. У березні 1939 р. ЦШ перейменована у Вищу школу НКВС СРСР.

² Центральний архів Федеральної служби безпеки Російської Федерації (ЦА ФСБ РФ). Ф. 66. Оп. 1. Спр. 326. Приказ НКВД СССР № 00306 от 10 августа 1935 г. «Об организации и комплектовании 1 ноября 10 межкраевых школ по подготовке оперосостава УГБ». Арх. 380.

³ Ідея стажування в практичних підрозділах виникла у другій половині 1931 р. після першого випуску курсантів Центральної школи ОДПУ (м. Москва). Вже тоді стало зрозумілим, що частина

після нетривалої паузи запроваджували як альтернативу колишній «практикант». У штатах центрального апарату й регіональних підрозділів НКВС було передбачено посаду «стажист-чекіст». Завдяки вивченню життєписів колишніх працівників радянських спецслужб можна зрозуміти, що суттєвих відмінностей між «практикантами» і «стажистами» не було, зокрема й у підставах зарахування на службу. Як і раніше, кандидатів добирали як із випускників або слухачів/курсантів профільних освітянських установ, так і з колишніх партійців та політпрацівників, котрі не мали не лише належного вишколу, а й ніякого уявлення про майбутню роботу.

Щоправда, термін перебування на посаді стажиста був коротшим, ніж у практикантів. Він становив, як правило, від одного до п'яти місяців. Після цього, минаючи посади помічника уповноваженого й уповноваженого, згадані особи доволі швидко долали кар'єрні щаблі в ієрархії карально-репресивного відомства.

За таким сценарієм формувалися кар'єрні ліфти Ізраїля Пінзура (1907–1960), який з крісла начальника політвідділу зернорадгоспу в Харківській обл. в січні 1937 р. потрапив на посаду стажера й водночас — помічника начальника відділення 4-го (секретно-політичного) відділу ГУДБ НКВС СРСР. Уже пізніше він обіймав посади заступника начальника відділу МДБ СРСР (1946–1949 рр.) та заступника начальника слідчої частини МВС СРСР (1949–1952 рр.) (Петров, Н. В. 2010, с. 691).

У роки Великого терору у відомчому тезаурусі радянських спецслужб знову з'явилося поняття «практикант», хоча такої посади в штатах регіональних органів державної безпеки, начебто, вже не було. У багатьох працях, життєписах, спогадах жертв сталінських репресій трапляються згадки про участь «практикантів» у допитах заарештованих. Проаналізувавши різні джерела, можна зробити висновок, що малися на увазі курсанти нещодавно створених шкіл ГУДБ НКВС, які проходили «виробничу практику».

Коли слідчий стомлювався вести багатогодинні виснажливі допити та йшов відпочивати, замість себе залишав з заарештованим практиканта, аби «конвеєр» тортур не припинявся ні на мить. Окрім цього, групи таких молодих людей залучали до масових заходів — парадів, демонстрацій, великих зібрань громадян, де органи державної безпеки контролювати ситуацію.

За драматичним сценарієм наприкінці 1938 р. у лабетах НКВС переплелися шляхи колишнього очільника комсомольської організації УСРР

з них так і не отримала щонайменшого уявлення про оперативну роботу. Тому було запроваджено тримісячне оперативне стажування. У відповідному наказі голови ОДПУ формулювалася головна мета: «закріпити отримані випускниками теоретичні знання через практичне виконання окремих функцій оперативної роботи в апаратах ПП (Повноважних представництв), оперсекторів та великих міських відділеннях». Після завершення стажування оперативні органи мусили давати письмові відгуки щодо здатності кожного випускника до практичної роботи.

(1927–1928 рр.), члена ЦК ВЛКСМ (1928–1929 рр.) Олександра Мільчакова (1903–1973) і майбутнього наркома державної безпеки УРСР (1941 р.) Павла Мешика (1910–1953).

Про один із таких допитів згадував О. Мільчаков: «Я стовбичу в кімнаті помічника начальника слідчої частини НКВС Мешика. Глибока ніч. Мешик часто виходить, тоді у дверях з'являється молодий чекіст — практикант, слухач курсів НКВС. Нестерпно хочеться спати. Ось Мешик з'явився. Курсант зник...» (Мильчаков, А. М.).

До речі, й сам П. Мешик теж потрапив до лав органів держбезпеки через інститут практикантів за партійним набором 1932 р.

Не лише майбутній нарком державної безпеки УРСР, а й інші слідчі, тримали «під рукою» курсантів — стажистів/практикантів. У ті роки в діловому мовленні карально-репресивного відомства навіть виник спеціальний термін «підсидка» — охорона й запобігання втечі заарештованого, який перебував на «конвеєрі». Згадані особи мусили не давати підслідному заснути в той час, коли слідчий ішов відпочивати.

Принагідно слід зазначити, що не оминув посади практиканта/стажиста й майбутній нарком внутрішніх справ УРСР Василь Рясной (1904–1995). У переддень Великого терору — в березні 1937 р., не маючи за спиною відомчої освіти, він був відкликаний з партійної роботи у розпорядження ЦК ВКП(б) для направлення для «професійної виучки» до контррозвідального відділу ГУДБ НКВС СРСР. Опісля два роки обіймав різні посади. Від жовтня 1939 р. працював на керівних посадах середньої ланки НКДБ СРСР, а з липня 1943 р. очолював республіканський наркомат внутрішніх справ, був організатором депортації членів родин повстанців із західних областей України.

Павло Фітін (1907–1971) — майбутній керівник радянської зовнішньої розвідки (1939–1946 рр., Іноземний відділ (ІНВ) ГУДБ НКВС — НКДБ), згодом — очільник МДБ Казахстану (1951–1953 рр.) у листопаді 1938 р. потрапив на посаду стажиста 5-го відділу Головного управління державної безпеки зразу після шестимісячного навчання в Центральній школі НКВС і прискороного курсу в Школі особливого призначення НКВС СРСР¹, де готували кадри для зовнішньої розвідки (Антонов, В. 2015, ч. 3, гл. 1). 1939 р. інститут практикантів/стажистів використовувався менш активно, ніж у попередній час. Здебільшого — в особливих відділах військових підрозділів.

З огляду на гострий брак кадрів, залучення практикантів до роботи в радянських спецслужбах активізувалося на початку нацистської агресії. Намагаючись якнайшвидше поповнити лави, передусім, військової контррозвідки, 12 та 14 грудня 1941 р. керівництво НКВС СРСР санкціонувало

¹ Школа особливого призначення — спеціалізований навчальний заклад зовнішньої розвідки, створений 1938 р. 1943 р. була перейменована в Розвідувальну школу 1-го Управління НКДБ СРСР.

прикріплення до них для набуття практичного досвіду певні контингенти осіб. Ішлося про позаштатних працівників НКВС, яких мобілізували до військової контррозвідки, а також чекістів запасу, котрі раніше працювали в системі органів НКВС і ГУЛАГ. Після 2-місячної перепідготовки цих осіб зараховували до контррозвідувальних підрозділів Червоної армії (Патрушев, Н. П., ред. кол. 2000, с. 415–416).

Пізніше за таким самим сценарієм до НКВС, яке розгортало роботу на очищених від нацистів західноукраїнських землях, влилося поповнення з мобілізованих в інших регіонах СРСР. Туди ж направляли випускників київської школи НКВС.

Інститут практикантів у 1940-х рр. доволі активно використовували в ГУЛАГу. Це були переважно особи, які володіли іноземними мовами. Їх направляли до таборів, де утримувалися військовополонені армії противника. Заступник начальника оперативного-чекістського відділу Управління у справах військовополонених та інтернованих (УПВІ) при НКВС СРСР полковник Л. Швець 20 березня 1944 р. писав до Москви, аби начальники таборів активніше завантажували роботою практикантів, які прибули в їхнє розпорядження з курсів іноземних мов при вищій школі НКДБ (Конасов, В. 2002).

Для підготовки кадрів фінансових працівників у фінвідділах НКДБ республіки та УНКДБ областей у середині 1940-х рр. було створено мережу практикантів, яких після тримісячної підготовки призначали на посади в підрозділах відомчої бухгалтерії, котра відповідала за матеріальне забезпечення бійців «гаєчного фронту»¹.

Ймовірно, за лаштунками дослідження залишилося чимало інших прикладів використання практикантів у різних сферах радянських спецслужб. Проте й наведені дають змогу зрозуміти, що «виробничий» вишкіл став альтернативою системній професійній освіті.

Узагальнюючи викладене, видається можливим зробити висновок, що за відсутності розгалуженої фахової виучки поповнення радянських спецслужб, інститут практикантів посідав важливе місце у кадровій політиці ОДПУ/НКВС/НКДБ. Найбільш активно таку форму професійного навчання використовували в другій половині 1920-х — на початку 1930-х рр. До практикантів/стажистів здебільшого потрапляли особи без будь-якої профільної освіти. Високу питому вагу становили ті, кого рекомендували для служби в органах державної безпеки партійні та комсомольські організації. Певний час (від шести місяців до двох років) вони перебували на посадах «чекіст-практикант» або «чекіст-стажист» і вже згодом (іноді після додаткового навчання на профільних курсах) обіймали керівні посади середньої чи вищої ланки в ОДПУ — НКВС.

¹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2423. Доклад о работе отдела кадров НКВД УССР, февраль 1945 г. Арк. 11–15.

Аналіз регламентних документів, ілюстративний матеріал засвідчують, що інститут практикантів, задуманий 1925 р. як джерело припливу нових сил, протягом існування був експериментальним. У пошуку оптимальної моделі професійної підготовки його то запроваджували, то скасовували. Незмінною залишалася тільки вимога до претендентів — обов'язкова належність до компартії. З появою системи профільних навчальних закладів інститут практикантів у тій формі, в якій він існував у 1920–1940-х рр., втратив значення. Пізніше, зазнавши певної реорганізації, він був відновлений у формі так званого чекістського навчання й зберігався протягом усього існування радянських органів держбезпеки.

Ознайомлення з цим та іншими сегментами кадрової політики згаданого відомства дає змогу глибше зрозуміти корпоративне життя закритої складової карально-репресивної системи, націленої на виконання завдань владної верхівки, серед яких придушення та нейтралізація «класових ворогів» були серед пріоритетних. Тому головними принципами добору кадрів часто ставали не професійні знання з контррозвідувальної чи оперативно-розшукової діяльності, а «правильне», зазвичай пролетарське походження, політична лояльність та належність до владної партії більшовиків/комуністів.

Антонов, В. 2015. *Начальники советской внешней разведки*. Москва: Вече. [Online]. Режим доступу: <http://loveread.ec/contents.php?id=51801>

Брянцев, Г. 2006. *По тонкому льду*. Москва: Вече. [Online]. Available at: <http://loveread.ec/contents.php?id=2018>

Васильєв, В. & Подкур, Р. 2017. *Радянські карателі. Співробітники НКВС — виконавці «Великого терору» на Поділлі*. Київ: В. Захаренко.

Велидов, А. С. 1967. В. И. Ленин и вопросы партийного руководства органами ВЧК. В. *И. Ленин и советские органы государственной безопасности. Сборник статей*. С. 3–54.

Велидов, А. С. 1975. *Коммунистическая партия — организатор и руководитель ВЧК (1917–1920 гг.)*. Москва: Высшая школа КГБ СССР.

Вронська, Т. В. & Ляковська, С. П. 2013. Система підготовки кадрів органів державної безпеки у роки Великої Вітчизняної війни. *Краєзнавство*. № 3. С. 111–123.

Вронська, Т. В. & Ляковська, С. П. 2014. Особливості підготовки кадрів органів державної безпеки України в 20-х — на початку 40-х років ХХ ст. *Матеріали круглого столу: Роль органів державної безпеки в Україні: історія, структура, функції*. 2013. Київ: Інститут історії України НАН України. С. 156–197.

Зданович, А. А. 2008. *Органы государственной безопасности и Красная армия: Деятельность органов ВЧК-ОГПУ по обеспечению безопасности РККА (1921–1934)*. Москва: Икс-Хистори; Кучково поле.

Золотарьов, В. 2009. Керівний склад НКВС УРСР під час «великого терору» (1936–1938 рр.): соціально-статистичний аналіз. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. № 2. С. 86–115.

Колпакиди, А. И. & Серяков, М. Л. 2002. *Щит и меч: руководители органов государственной безопасности Московской Руси, Российской империи и Российской Федерации*. Энциклопедический справочник. Москва: Олма-Пресс; Санкт-Петербург: Нева.

Кокурин, А. И. & Петров, Н. В., сост. 2003. *Лубянка: Органы ВЧК-ОГПУ-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ. 1917–1991: Справочник*. Москва: Материк [и др.].

Конасов, В. 2002. Финские военнопленные Второй мировой войны. Север. 11–12. Сайт: Окрестности Петербурга. [Online]. Available at: <http://www.aroundspb.ru/finnish/konasov/konasov.php>

Миљчаков, А. М. *Сайт: Страницы рукописи*. [Online]. Available at: <http://www.pseudology.org/Mironenko/Milchakov.htm>

Патрушев, Н. П., ред. кол. 2000. *Органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне*. Сборник документов. В 8 т. Т. 2. Кн. 2. Начало. 1 сентября — 31 декабря 1941 года. Москва: Русь.

Петров, Н. В. 2010. *Кто руководил органами госбезопасности: 1941–1954. Справочник*. Москва: Мемориал: Звенья.

Петров, Н. В. & Скоркин, К. В. 1999. *Кто руководил НКВД, 1934–1941: Справочник*. Москва: Звенья.

Петров, Н. & Янсен, М. 2008. «Сталинский питомец» — Николай Ежов. Москва: РОССПЭН.

Плеханов, А. М. 1989. *Ленинские принципы организации и деятельности органов госбезопасности в восстановительный период (1921–1925 гг.)*. Монография. Москва: Высшая школа КГБ СССР.

Плеханов, А. М. 2006. *ВЧК-ОГПУ: Отечественные органы государственной безопасности в период новой экономической политики. 1921–1928*. Москва: Кучково поле.

Смыслов, О. 2012. *Генерал Абакумов. Палач или жертва?* Москва: Вече.

Степашин, С. В., ред. 1995. *Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне*. Сборник документов. В 8 т. Т. 1. Накануне. Кн. 1 (ноябрь 1938 г. — декабрь 1940 г.). Москва: Книга и бизнес.

Тепляков, А. 2006. Сибирь: процедура исполнения смертных приговоров в 1920–1930-х годах. *Литературно-художественный альманах*. Вып. 4. Кемерово: Кузбассвузиздат. Сайт: Голоса Сибири. [Online]. Available at: http://www.golosasibir.narod.ru/almanah/vyp_4/027_teplyakov_03.htm

Юнге, М. & Виола Л. & Россман Дж., сост. 2017. *Чекисты на скамье подсудимых*. Сборник статей. Москва: Пробел-2000.

Antonov, V. 2015. *Nachalniki sovsotskoy vneshney razvedki [Heads of Soviet Foreign Intelligence]*. Moskva: Veche. [Online]. Available at: <http://loveread.ec/contents.php?id=51801>. [in Russian].

Bryantsev, G. 2006. *Po tonkomu ldu [On Thin Ice]*. Moskva: Veche. [Online]. Available at: <http://loveread.ec/contents.php?id=2018>. [in Russian].

Vasylyiev, V. & Podkur, R. 2017. *Radianski karateli. Spivrobotnyky NKVS — vykonavisti «Velykoho teroru» na Podilli [Soviet Punishers. NKVD Officers are the Perpetrators of the Great Terror in Podillya]*. Kyiv: Vydavets V. Zakharenko. [in Ukrainian].

Velidov, A. S. 1967. V. I. Lenin i voprosy partiynogo rukovodstva organami VChK [V. I. Lenin and Questions of Party Leadership of the Organs of the Cheka]. *V. I. Lenin i sovsjetskie organy gosudarstvennoy bezopasnosti*. Sbornik statey. S. 3–54. [in Russian].

Velidov, A. 1975. *Kommunisticheskaya partiya — organizator i rukovoditel VChK (1917–1920 gg.) [Communist Party — Organizer and Leader of the Cheka (1917–1920)]*. Moskva: Vysshaya shkola KGB SSSR. [in Russian].

Vronska, T. V. & Liaskovska, S. P. 2013. Systema pidhotovky kadriv orhaniv derzhavnoi bezpeky u roky Velykoi Vitchyznianoї viiny [System of Staff Training for State Security Bodies in Great Patriotic War Period]. *Kraieznavstvo*. Vyp. 3. S. 111–123. [in Ukrainian].

Vronska, T. V. & Liaskovska, S. P. 2014. Osoblyvosti pidhotovky kadriv orhaniv derzhavnoi bezpeky Ukrainy v 20-kh — na pochatku 40-kh rokiv XX st. [Features of Training of State Security Bodies of Ukraine in the 20's — early 40's of the 20th Century]. *Rol orhaniv derzhavnoi bezpeky v Ukraini: istoriia, struktura, funktsii*. Materialy kruhloho stolu. Kyiv. S. 156–197. [in Ukrainian].

Zdanovich, A. A. 2008. *Organyi gosudarstvennoy bezopasnosti i Krasnaya armiya: Deyatelnost organov VChK-OGPU po obespecheniyu bezopasnosti RKKK (1921–1934)* [State Security Bodies and the Red Army: Activities of the Cheka-OGPU Bodies to Ensure the Security of the Red Army (1921–1934)]. Moskva: Iks-Histori; Kuchkovo pole. [in Russian].

Zolotarov, V. 2009. Kerivnyi sklad NKVS URSR pid chas «velykoho teroru» (1936–1938 rr.): sotsialno-statystychnyi analiz [The Leadership of the NKVD of the USSR During the «Great Terror» (1936–1938): socio-statistical analysis]. *Z arkhiviv VUCHK-HPU-KVD-KHB*. Vyp. 2. S. 86–115. [in Ukrainian].

Kolpakidi, A. I. & Seryakov, M. L. 2002. *Schit i mech: rukovoditeli organov gosudarstvennoy bezopasnosti Moskovskoy Rusi, Rossiyskoy imperii i Rossiyskoy Federatsii* [Shield and Sword: Heads of State Security Agencies of Moscow Russia, the Russian Empire and the Russian Federation]. Entsiklopedicheskiy spravochnik. Moskva: Olma-Press; Sankt-Peterburg: Neva. [in Russian].

Kokurin, A. I. & Petrov, N. V., sost. 2003. *Lubyanka: Organyi VChK-OGPU-NKGB-MGB-MVD-KGB. 1917–1991* [Lubyanka: Bodies of the Cheka-OGPU-NKGB-MGB-MVD-KGB. 1917–1991]: Spravochnik. Moskva: Materik [i dr.]. [in Russian].

Konasov, V. 2002. Finskije voennoplennyye Vtoroy mirovoy voyni [Finnish POWs of World War II]. *Sever. 11–12*. Sayt: Okrestnosti Peterburga. [Online]. Available at: <http://www.aroundspb.ru/finnish/konasov/konasov.php>. [in Russian].

Milchakov, A. M. Sayt: *Stranitsyi rukopisi* [Website: Manuscript Pages]. [Online]. Available at: <http://www.pseudology.org/> [in Russian].

Patrushev, N. P., red. 2000. *Organyi gosudarstvennoy bezopasnosti SSSR v Velikoy Otechestvennoy voyne* [State Security Institutions in the Great Patriotic War]. Sbornik dokumentov. V 8 t. T. 2. Kn. 2. Nachalo. 1 sentyabrya — 31 dekabrya 1941 goda. Moskva: Rus, Kuchkovo pole. [in Russian].

Petrov, N. 2010. *Kto rukovodil organami gosbezopasnosti: 1941–1954* [Who Led the State Security Organs: 1941–1954]. Spravochnik. Moskva: Memorial: Zvenya. [in Russian].

Petrov, N. V. & Skorkin, K. V. 1999. *Kto rukovodil NKVD, 1934–1941* [Who led the NKVD, 1934–1941]: Spravochnik. Moskva: Zvenya. [in Russian].

Petrov, N. & Yansen, M. 2008. «Stalinskiy pitomets» — Nikolay Ezhov [«Stalin's pet» — Nikolai Yezhov]. Moskva: ROSSPEN. [in Russian].

Plehanov, A. M. 1989. *Leninskie printsipy organizatsii i deyatelnosti organov gosbezopasnosti v vosstanovitelnyiy period (1921–1925 gg.)* [Lenin Principles of the Organization and Activities of State Security Bodies in the Recovery Period (1921–1925)]. Monografiya. Moskva: Vysshaya shkola KGB SSSR. [in Russian].

Plehanov, A. M. 2006. *VChK-OGPU: Otechestvennyie organyi gosudarstvennoy bezopasnosti v period novoy ekonomicheskoy politiki. 1921–1928* [VChK-OGPU: Domestic

State Security Bodies in the Period of New Economic Policy. 1921–1928]. Moskva: Kuchkovo pole. [in Russian].

Smyislov, O. 2012. *General Abakumov. Palach ili zhertva? [General Abakumov. Executioner or Victim?]*. Moskva: Veche. [in Russian].

Stepashin, S. V., red. 1995. *Organyi gosudarstvennoy bezopasnosti SSSR v Velikoy Otechestvennoy voyne [State Security Bodies of the USSR in the Great Patriotic War]*. Sbornik dokumentov. V 8 t. T. 1. Nakanune. Kniga pervaya (noyabr 1938 g. — dekabr 1940 g.). Moskva: Kniga i biznes. [in Russian].

Tepliyakov, A. 2006. Sibir: protsedura ispolneniya smertnyih prigovorov v 1920–1930-h godah [Siberia: the Procedure for the Execution of Death Sentences in the 1920's and 1930's]. *Literaturno-hudozhestvennyiy almanah*. Vyp. 4. Sayt: Golosa Sibiri. [Online]. Available at: <http://www.golosasibiri.narod.ru/>. [in Russian].

Yunge, M. & Viola, L. & Rossman, D., sost. 2017. *Chekisty na skame podsudimiyh [Chekists in the Dock]*. Sbornik statey. Moskva: Probel-2000. [in Russian].

УДК 2-756(477.83)

DOI: 10.20535/2307-5244.53.2021.248478

Р. Й. Голик

ORCID: 0000-0003-3123-1920

*Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича
Національної академії наук України*

І. В. Орлевич

ORCID: 0000-0002-7530-9833

*Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної
академії наук України; Львівський музей історії релігії*

Р. Нолук

*Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy
of Sciences of Ukraine*

І. Орлевич

*Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy
of Sciences of Ukraine; Lviv Museum of the History of Religion*

ШКОЛА ЛЬВІВСЬКОГО СТАВРОПІГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТУ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

The School of Lviv Stavropigian Institute in the Interwar Period

Проаналізовано діяльність школи русофільського товариства «Львівський ставропігійський інститут» у міжвоєнний період. Показано, що основним завданням цього освітнього закладу було прищеплення русофільських поглядів молоді й те, що вона вивчала греко-католицький обряд, церковний спів, що давало випускникам змогу працювати дяками. В державній системі